

Ф І Л О Л О Г І Я

*Мирон Іванович Борецький,
кандидат філологічних наук, завідувач кафедри світової літератури
Дрогобицького державного пединституту ім. Івана Франка*

АНТИЧНІ ОБРАЗИ І МОТИВИ В ПОЕЗІЇ МИКОЛИ ЗЕРОВА

Микола Зеров, як ніхто інший, вирізнявся послідовно шанобливим і якимсь закоханим ставленням до античної культурної спадщини, глибоким і тонким її знанням, здатністю розуміти і відчувати поетичну красу античності і бажанням залучити до її багатств українську культуру, сприяти входженню української поезії в європейський і світовий контекст.

Познайомившись з античним світом завдяки батькові ще в дитинстві, М.Зеров здобув глибокі знання у царині класичної філології в гімназії та на відділенні класичної філології історико-філологічного факультету Київського університету, який він закінчив у 1912 р. Поет набув, як згадують Ю.Смолич (7, [гя]185) та М.Рильський (6, 5,7,8), небувалої ерудиції, поетичного блиску, витонченого смаку та глибокої обізнаності з класичною філологією і світовою літературою, мистецтвом, театром. Класична філологія, сама античність мала велике значення для формування його світоглядних позицій, виробили в ньому волелюбство та гуманізм, розуміння громадянської величі, любов до рідної культури і бажання збагатити її, вивести на європейські простори.

Прагнучи збагатити скарбницю українського письменства, М.Зеров плідно перекладає численних римських поетів. Як ніхто інший, він уміє відкрити читачеві красу поезії стародавніх римлян, відтворюючи самобутність кожного поета, дух античності взагалі і конкретної доби зокрема. Він робив при цьому твори античних поетів близькими і зрозумілими сучасникам, здатними їх захопити, схвилювати, пробудити думку, дати насолоду. Вплив перекладів М.Зерова на читача напрочуд сильний. Ю.Смолич згадує, що поезія стародавніх видавалась йому колись надзвичайно нудною і тільки М.Зеров відкрив йому, що це – хвилюючі постичні шедеври (7.186). То ж не дивно, що переклади М.Зерова стали гордістю українського перекладацького мистецтва (4. 18).

Антична поезія дуже збагатила власну поетичну творчість М.Зерова, надавши їй неповторного шарму, класичної довершеності та витонченості. Він любить користуватися віршовими жанрами античної поезії – александрійським віршем (шестистопні ямби) та слегітним дистихом, строгі форми яких з їх законами максимального лаконізму, чіткості і поетичної мови, виразності та завершеності думки вимагали великої поетичної дисциплінованості й копіткої праці навіть при наявності поетичного хисту. В його дистихах вчувається виразно дух античних майстрів: вони максимально лаконічні, близькі до античних образним ладом, мовною плинністю і природністю, логічною чіткістю і завершеністю думки, відтворенням розмаїтих настроїв. Вони настільки “античні” своєю тональністю і духом, що при читанні їх виникає враження, наче читаєш не самого Зерова, а майстерний переклад якогось античного поета, і тільки якась явно сучасна деталь (наприклад, “тротуар”) повертає нас до М.Зерова і його часу:

Прудко на безвість ідуть наші дні і короткі години,
Зрана до ночі гуде колесо темних турбот.
Не помічаємо – як надворі весна розцвітає,
Не помічаємо – як з дерева сиплеться лист.
Тільки і вимовиш “осінь”, коли, ідучи тротуаром,
Втомлені очі зведеш на облетілий каштан.
Так у півсні пролетять наші дні і літа повносилі,
І зачорніє в душі старості голе гілля.

І уже в зовсім іншому емоційному ключі:

...Єсть на світі обранці – щасливі, ясні, безтурботні,

Легко, вином золотим піниться їхнє життя.

Скажеш – боги олімпійські зійшли поміж люд смутноокий –

Скорбним поріддям земним приклад високий явять.

Тематично вірші М.Зерова поділяються на окремі цикли. Серед них вирізняється античний, у який увійшло понад 10 сонетів та п'ять александрійських віршів. Шість сонетів – “Лотофаги”, “Лестригони”, “Капнос тес гайес”, “Телемах у Спарті” I і II, “Навсікая” – навіяні “Одіссеєю” Гомера, і в епіграфах до них поет звикле вказує місця з поеми Гомера, з якими перегукуються його сонети. Ці епіграфи є важливим ключем до розуміння сонетів, вони побудили фантазію поета, викликали певні асоціації, думки та настрої, і поет розвиває свого античного попередника, філософськи переосмислює, поглиблює, “осучаснює”.

До “Лотофагів” М.Зеров обирає епіграфом вірші 82-104 з IX книги “Одісеї” – розповідь про край лотофагів, що харчувалися плодами лотоса, квітки забуття:

Тільки як хто споживе цих плодів, як мед той, солодких,

Той ні вернутись не хоче, ні звістки про себе подати, –

Так і вони залишитись поміж лотофагів бажали

Й лотоси там споживають, а вертати не думали зовсім.

До кораблів силоміць привів я назад їх, плачущих...

(“Одісея”, 9,94-98, переклад Бориса Тена)

Ліричні герої сонета Зерова – супутники Одісея, покуштувавши солодкої і незнаной поживи,

... забували дім,

Сім'ю й родовище, в краю чужім

Ладні довіку жить на готовизні.

Та мудрий цар не дав лишитись нам

І силоміць нас повернув отчизні –

В науку іншим людям і вікам.

Римляни говорили колись: “розумному достатньо”. Так поет сказав своїм сучасникам про повчальність та актуальність поезії Гомера, відкрив у ній велику, безсмертну ідею любові до вітчизни та служіння їй, яке вартує того, щоб його поставили вище життя “на готовизні” в краю чужім.

Вірш “Овідій” навіяний десятою елегією з третьої книги “Печальних елегій” Овідія, в якій римський поет описує своє життя на вигнанні та труднощі сарматської злої зими:

... живу під зірками, які не торкались ніколи
 Моря рівнини, живу посеред варварів я.
 Дикі довкола народи: сармати, і гети, і беси...
 Як недостойні ці всі люди таланту співця!

(Овідій, “Печ.ел.”, Ш, 10; переклад наш – М.Б.)

І нам зрозуміло сьогодні, як незатишно було поетові серед сучасних йому варварів, гетів та сарматів, що все плюндрували вкрай та вигонили бранців лавами за Дунай. І тільки так можна було поетові скажитись та вилити свій жаль у поетичних рядках вірша.

Поезіями Овідія та Горация навіяні також вірші “Тесей”, “Елій Ламія”, “Безсмертя”, до якого поет узяв епіграфом рядок із “Памятника” Пушкіна, поезією Вергілія та Гомера – “Вергілій”, “Навісіяка”, “Хірон”.

Крім віршів, які написані безпосередньо на античні сюжети, у М. Зерова є багато таких, що насичені в більшій чи меншій мірі античними образами та мотивами; близько десяти віршів мають латинські або грецькі назви („Суперстіціо“, „Інкогніто“, „Семпер легенда“, „Про домо“, „Люкроза“, „Космос“, „Капнос тес гайес“, „Гой тріяконта“, „Пері ту Тукідіду“, „Амор реноватіс“, „Сапфікус мінор“). Ці назви теж є своєрідним ключем до змісту.

Постійне звертання до античності послужило приводом назвати М.Зерова неокласиком. Ця назва залишається сьогодні за ним і його сподвижниками-неокласиками, втративши безповоротно свій осудливий етимологічний відтінок. Так, М.Зеров – неокласик, але марно переконувати нас, що його неокласицизм втікає від життя (3, 182; 5, 102). Ні, він не втікає від сучасності, він з нею тісно пов’язаний. Свідченням цього є вірші „Лотофаги“, що застерігають перед забуттям батьківщини за „готовизну“, і „Овідія“ з його сумною розповіддю про життя посеред варварів. Але чи не найяскравішим підтвердженням зв’язку Зерова з життям є вірш „Гой тріяконта“ („Тридцять тиранів“), який М.Рильський та С.Зерова, готуючи у 1966 р. вірші М.Зерова до видання, побоюлися включити в збірку.

Цей вірш починається з перегуку віків:

Ви пам’ятаєте: в дні тридцяти тиранів

Була та сама навісна пора...

(підкреслено нами. – М.Б.)

Пора царювання тридцяти тиранів – чи не найстрашніша своїм ошалілим терором та безмежним беззаконням пора в історії Афін. Вона повторюється, і поет ще раз підкреслює це:

Так само і тепер. Усе заснуло,
 Все прилягло в чеканні Трасібула.
 А ми? Де ж заступ нам на нашу гич,

І сапка на бур'ян, і лік на рани?
 Дитяча сліпота? Сократів бич?
 Чи невтишимий сміх Арістофана?

Трасібул в Афінах очолив народне повстання в 403 р. до Різдва Христового і повалив владу тиранів. Україна теж у якомусь сні чекає свого Трасібула. І поет закінчує свій вірш риторичними питаннями про шляхи, які можна чи слід обирати його сучасникам. Яка тут втеча в минуле? Це скоріш притягнення минулого в сучасне, щоб чогось навчити тих, що заснули.

Так поет постійно утверджує діалектичний зв'язок теперішнього з минулим, використовує минуле для аналізу сучасності, для її філософського осмислення, збагачуючи водночас українську поезію надбаннями великої культури минулого, щоб виводити її на світові простори. Протестуючи проти відкидання пролетарською поезією та футуризмом досягнень людської культури, М.Зеров часто втілює ідею нерозривної єдності минулого і теперішнього, старого і нового, бо без минулого нема життя теперішнього, бо лиш уміння їх поєднати дає „неуйнятність людського духу“, бо:

Старе й нове збирати в свій альбом –
 То значить мати серце, зір і вухо...

(„В гостях у поета“)

Та сама ідея діалектичної єдності часів втілена і в двох сонетах „Херсон“: місто об'єднало в собі і античні часи, і війни, і часи російських сатрапів, що ставили один одному пам'ятники, і „нудну, повільну, мертвотну“ сучасність, серед якої

Вмиль воскресне все, що непробудно
 Проспало низку літ і поколінь.

Сатрап і мрійник, легендарна тінь;
 Держави грецької примара злудна;
 Класичні оди, свята, смерть безлюдна
 І воєн трудних безпощадна тінь...

З допомогою античних образів та мотивів М.Зеров намагається філософськи осмислити і розв'язати також проблему ролі поета і поезії в житті. Сила мистецтва слова така, що здатна не тільки перетворювати гіркий полин людського горя в мед Гімета, але й перемогти „звірячу хіть кентавра“ („Хірон“). І не схоластам та сентиментальним „кволим старчукам“, не футуристичному тривію належить майбуття, стверджує М.Зеров, а витриманій, як додержане вино, „трі дзвінких касталій“ ще наразі нечисленних постів-аргонавтів, яким доля дасть побачити „...світлу ціль борні і трудних плавань: Дуб з золотим руном і колхідійську гавань“ („Аргонавти“). Вірш цей присвячено М.Рильському, якого намагається так підбадьорити старший колега в 1924 р., у розпал гонінь на неокласиків.

Для втілення ідеї безсмертя прекрасного, яке збуджує поетичну фантазію і навіть ліричні настрої, М.Зеров використав у сонеті „Партеніт“ низку епохальних, насичених глибоким драматизмом образів: таврійський храм Артеміди, жах Ореста, звитяга Пілада, героїзм Іфігенії – все, що тісно пов'язане з Кримом:

Літа минають, не минає міт!
Тут ще цвітуть дива Архіпелага –
Орестів жах, Піладова звитяга
І смертний Іфігенії привіт.

І довго ще, купаючись у морі,
Поети увижатимуть в просторі
Ахейські весла та низькі човни.

Вірш „Арістарх“ ревні критики завжди використовували для звинувачення поета у втечі від життя у затишок кабінетів, де можна заглибитись у світ ідилійної мрії (3, 183). Тим часом цей вірш із його колоритним малюнком античного літературного життя, його синтетичними образами, що об'єднують у нерозривне ціле поета, вченого, зокрема, філолога, недвозначно зіставляє суетну і модну сучасну футуристичну поезію, що рішуче відкидала надбання світової культури, зі справжньою поезією – Гомеровими рапсодіями, які служитимуть новим поколінням. Лиш такий, безсмертній поезії належить майбуття. Так поет органічно пов'язує минуле, теперішнє і майбутнє:

Вінець Овідія довіку не зів'яне,
Безсмертний „Плач“ його, гіркий і незрівнянний,

Елегії душні, як світ весняних лоз,
 І чари сонячні його „Метаморфоз“;
 І мудрі тонкощі ученого кохання.
 Хай Цезар злоститься, і хай літа вигнання
 Зігнуть високий стан і сивину вплетуть,
 І хай гуде сармат, і гети смерть несуть,
 А гнівний Понт реве, і гори набігають, –
 Народи і віки не раз іще згадають
 Дзвінких його пісень легкий свавільний лад
 Стогнанням ніжних альб і дзвоном серенад.

(„Безсмертя“)

Та ж ідея вічності поезії і поета втілена і в сонеті „Вергілій“. Простакуватий епітет „мужик із Мантуї“ сприймається тут як захоплена похвала поетові, що возвеличив плуг хлібороба і гирлигу пастуха та піднявся до вершин слави. Такий поет справжній, він не перестане ніколи хвилювати серця і будити уяву:

Та він живе, і дзвін гучних його поем
 Донині сниться нам риданнями Дідони,
 Бряжчанням панцирів і сплесками трирем.

Важливе місце в поезії М.Зерова посідає тема батьківщини. Вона нав'язана йому античністю, зокрема Гомером, у якого вперше ця тема з'явилася. Він втілює її у прекрасні художні образи, що увійшли в скарбницю світової поезії:

... Одисей же невтішно
 Прагне узріти хоч дим, що над рідним підноситься краєм,
 Потім і вмерти готовий.

(„Одіссея“, 1, 57-59, перекл. Бориса Тена)

Дим як символ рідного краю, як символ любові до батьківщини згодом використовуватиметься численними поетами, згадаймо хоч би Лесю Українку та Грибоседова. Зеров розробляє мотив диму в поезії „Капнос тес гайєс“ („Дим землі...“), присвяченій О.Бургардтові, що змушений був емігрувати в Німеччину. У цьому вірші поет запитує з тугою:

Та чи згадаєш ти в чужих краях
 Поржавілий та старосвітський дах,
 Де огнище твоє колись палало?
 І чи промовиш з почуттям легким:
 Там цілиною йдуть леміш і рало,
 Там зноситься Ітаки синій дим?

Тема батьківщини віддзеркалилась і в чудових рядках сонета „Лестригони“, в якому зіставляються два краї – реальний, де живуть людоїди-лестригони, дикий край рабів, недолі та прокльонів, і омріяний, тихий край народів хлібоїдних, куди ліричний герой відправляє царя, щоб самому залишитися в країні «непогамовної люті, у смутних селищах»:

А сам лишуся тут у горі та біді,
Я тільки думкою до скель долину рідних,
Я тільки чайкою ... з тобою ... по воді!“

Використовуючи образи міфічних героїв Менелая, Телемаха, Єлени та мотив подорожі Телемаха у Спарту до царя Менелая, щоб довідатись про свого батька, М.Зеров у двох сонетах „Телемах у Спарті“ філософськи роздумує над життям, його складністю. В ньому постійно єднаються в нерозривне ціле гострі протилежності, так що буває важко дати якомусь явищу однозначну оцінку. Телемах бачить, прибувши у Спарту, не Єлену-злочинницю грізну, „що з нею в світ прийшла облуда та війна“, а мудру, ясну і лагідну жінку щасливого Менелая. Немовби вгадуючи подив Телемаха, вона розповідає про свою пристрасну молодість, коли її краса промчала між людей, мов смерч, і про єгипетські дні прозріння і науки. І в останній терцині поет приходиться до висновку:

О, що буйніша кров і молоді нестями, –
Тим більша лагідність, ясніша глибина,
Тим скорше, мудросте, приходиш ти з літами.

Двічі поет звертається до образу феакійської царівни Навсікаї – в сонетах „Саломея“ та „Навсікая“. Вона для поета – символ вічної краси античного світу, чистої, цілющої, немов жива роса. Вона і її прекрасний світ Краси протиставляється світові кривавих та жорстоких Саломей та Іродіад, де „все в крові – шоломи і тіари“ і від якого поетові хочеться тікати:

Душе моя! Тікай на корабель,
Пливи туди, де серед білих скель
Струнка, мов промінь, чиста Навсікая.

Надзвичайно поетично і цікаво поет інтерпретує, переосмислюючи, образ Тесея, афінського міфічного героя, що визволив Афіни від ганебної данини, вбивши на Криті Мінотавра – напівлюдину, напівбика. Тесеєм уявляється йому героєм, що закоханий у панцир свій та спис, що прагне до героїства і подвигу. Вірш із поеми Овідія „Фасти“ – Перюре ет перфіде Тезеу (Зрадливий і підступний Тесею) – як епіграф доповнює і розширює

авторську інтерпретацію образу: за підступну зраду герой покараний вічною мукою:

Та до кінця повитих горем днів
 Не міг забути він прозорих снів
 Егейських вод і золотої Крити.
 І перед смертю, мов німий докір,
 Все увижав седмицю білих зір –
 Золототканий пояс Афродіти.

Шлюбний вінок Аріадни, який їй подарувала Афродіта і який боги перетворили на сузір'я Корони, поет трансформував у золототканий пояс Афродіти, надавши віршві неповторного античного колориту, „гомерівського“ настрою, оскільки Гомер любив складні епітети: пишногрудий корабель, рожевоперста Еос і т.п.

У вірші „Елій Ламія“ М.Зеров устами консула, котрому Гораций присвятив дві оди, декларує свої літературні смаки і водночас звеличує поезію. В хаті Елій Ламія з дитинних літ бачив багатьох поетів: чарівних Вергілія і Тібулла, жалібного Вальгія, Басса, сумного Галла, та в серце йому навіки запали „нестриманий Проперцій, Овідій сміливий та многодумний Флакк“, тобто Гораций. Їх дружба для ліричного героя вище всіх тріумфів та консулатів, а найкращий клейнод в його скарбниці – автограф двох Горацийових од.

Надзвичайно колоритним і „античним“ за своїм духом є вірш „Дукроза“ – так поет переклав на латинську мову назву села, де він учителював на початку двадцятих років, щоб не внести українською назвою дисгармонії в атмосферу античності, створену у вірші античними образами (сільські музи, владика Аполлон, ладан, олтар, Ольвія, Еллада, скити-дикуни, боги).

Ще одна ланка, яка пов'язує оригінальну поезію М.Зерова з античністю, – це античні ремінісценції, мотиви, образи, що часто трапляються в його віршах на далекі від античності теми. Однак впадає у вічі, що власне класицистичних античних образів, тобто таких, що вживаються у традиційній для класицизму інтерпретації, трактуванні, у М.Зерова небагато: муза, Пегас, Парнас, Гелікон, меценат та деякі інші. Та й вони не раз конкретизуються в контексті віршів. Поет дуже вимогливий до слова і звикло уникає трафаретних і заялжених традицією штампів. Знання античності і поетичний хист дозволяють йому знаходити в античності або ж створювати на її базі або в її дусі нові, оригінальні, часто несподівані та яскраві тропи і

фігури. Таким є його іронічні бібліофаги (пожирателі книг) та гермокопіді (руйнівники зображень Гермеса в античності, в переносному значенні – руйнівники культури), велика калагатія (моральна досконалість та культурна витонченість), ніжнотонні зорі, стовесельні струги, злотохвиля пустеля, земнородні люди, дощу буйного струни, люд смутноокий, спів дзвінкоголосий, білоколонне диво, стоголоса мідь, білогрива хвиля. Іноді знаходимо у віршах М.Зерова порівняння в дусі гомерівських: „перекатів велетенських брами Здіймаються, немов щедроти ріг, і в діл рясними сиплються дарами“, „А битий шлях заліг, мов велетенський полоз“.

Таким чином, творчість М.Зерова тісно і численними нитками пов'язана з античністю, насичена її духом. Однак античність не слугує поетові для втечі від життя, не існує сама задля себе самої. В ній та з її допомогою поет прагнув розкрити прекрасне і навчити сучасників бачити його, розуміти, відчувати, цінувати красу поезії і життя. М.Зеров використовує античність для глибокого філософського осмислення сучасного йому життя, для постановки та розв'язання складних актуальних проблем, вирішувати які він вважав своїм громадянським обов'язком, зберігаючи свободу думки та незалежність.

1. Зеров Микола. Вибране. – К., 1966.
2. Зеров М.К. Твори: В 2 т. – К., 1990.
3. Історія української літератури у восьми томах, – К., 1970. – Т.6.
4. Кочур Г. Майстри перекладу // Всесвіт. 1966, – № 4.
5. Новиченко Л.М. Поетичний світ Максима Рильського. – К., 1980.
6. Римський М. Микола Зеров – поет і перекладач // Зеров Микола. Вибране. – К., 1966.
7. Смолич Ю. Розповідь про неспокій тривас. – К., 1969.

Миرون Борецький. Античні образи і мотиви в поезії Миколи Зерова. Філолог-класик за освітою, М.Зеров зробив античність чи не найголовнішою складовою частиною власного поетичного світу, через що справедливо вважається засновником поетичної школи неокласиків, вагомої течії українського модернізму.

Прагнучи збагатити скарбницю українського письменства, М.Зеров плідно перекладає численних римських поетів, відкриваючи неповторну красу їхньої поезії. У власних віршах він майстерно використовує жанрові форми античності, численні образи та мотиви, ремінісценції.

Античність у поезії М.Зерова служить для увиразнення явищ сучасності, її аналізу і філософського осмислення, для втілення ідеї діалектичного зв'язку минулого і теперішнього, для розв'язання важливих проблем життя. В ній та з її допомогою М.Зеров прагнув розкрити прекрасне та навчити бачити його, розуміти і цінувати.

Миرون Борецкий. Античные образы и мотивы в поэзии Микола Зерова. Филолог-классик по образованию, М.Зеров сделал античность едва ли не самой главной составной частью собственного поэтического мира, в результате чего справедливо считается основателем поэтической школы неоклассиков, весомой струи украинского модернизма.

Стремясь обогатить сокровищницу украинской литературы, М.Зеров плодотворно переводит многих римских поэтов, открывая неповторимую красоту их поэзии. В собственных стихах он мастерски использует жанровые формы античности, многочисленные образы, мотивы, реминисценции.

Античность в поэзии М.Зерова служит для придания большей выразительности явлениям современности, ее анализу и философскому осмыслению, для воплощения идеи диалектической связи прошлого и настоящего, для решения важных проблем бытия. В ней и с ее помощью М.Зеров стремился раскрыть прекрасное и научить видеть его, понимать и ценить.

Myron Boretskyj. Ancient images and motives in Mykola Zerov's poetry. Classic philologist by education M.Zerov draw antiquity as the most important constituent part of his own poetry. That's why he is considered to be the founder of the neo-classic school of poetry, a significant trend in Ukrainian modernism.

M.Zerov translated a lot of works of Roman poets, showing the inimitable beauty of their poetry and in such a way he tried to enrich the treasury of Ukrainian literature. In his poems M.Zerov uses genre forms of antiquity, a number of images and motives, reminiscences.

Antiquity in the poetry of the mentioned above author serves to convey the nowadays phenomena. M.Zerov analyses and gives philosophical understanding of the antique poems to show the dialectical connection of the past and present, to solve very important problems of life. By means of antiquity the author tried to show the beauty of the world, longing to teach to see, to understand and to appreciate it.